

Issue 2

Volume

20

December 2024

วารสาร ไทยศึกษา

Journal of Thai Studies
ปีที่ 20 ฉบับที่ 2 ธันวาคม 2567

Institute of Thai Studies, Chulalongkorn University

Indigo-dyed Textile Wisdom and Inheritance of the Value of Indigo Textiles of the Tai Ethnic Group in Sakon Nakhon Province¹

Submitted date:

30 October 2023

Revised date:

28 December 2023

Accepted date:

21 February 2024

Pokkasina Chathiphot²

Hathairat Thapporn³

Akhawit Ruengrong⁴

Abstract

Background and objective (s): The Tai ethnic group in Sakon Nakhon Province has knowledge and skills in indigo-dyed textiles that have been inherited from generation to generation. However, this indigenous inherited wisdom has been affected by economic, social and cultural changes. The research for this article aimed to 1) analyze the wisdom of indigo-dyed textiles of the Tai ethnic group in Sakon Nakhon Province and 2) analyze the inheritance of the wisdom of indigo-dyed textiles of the Tai ethnic group in Sakon Nakhon Province.

Methodology: This research was a qualitative study. The researchers collected the qualitative data by conducting in-depth interviews with key informants. A sample of 45 respondents were selected by using the purposive sampling method and the collected data were analyzed and presented using descriptive analysis.

¹ This study is part of a doctoral dissertation titled, "The inheritance of the valued wisdom of indigo-dyed-textile of the Tai ethnic groups in Sakon Nakhon Province" with Assistant Professor Dr. Hathairat Thapporn as an advisor, and Assistant Professor Dr. Akhawit Ruengrong as co-advisor.

² Ph.D. Student, Department of Development Education, Faculty of Education, Chulalongkorn University, email: pokkasian@gmail.com

³ Thesis Advisor, Assistant Professor in the Department of Development Education, Faculty of Education, Chulalongkorn University

⁴ Thesis Co-Advisor, Assistant Professor in the Department of Thai Language, Faculty of Humanities and Social Sciences, Bansomdejchaopraya Rajabhat University

Main result: The result of the study revealed the wisdom of growing indigo, making indigo cake, making indigo pots, dyeing, *matmi* silk cloth and weaving. Such collective wisdom has been inherited and is practiced in many communities. As for the continuation of the value of indigo-dyed textile wisdom, it was found that the inherited wisdom is commonly observed both by the: people in the community and people outside the community. The results found four methods of inheriting indigo-dyed textile wisdom: (1) telling or lecturing, (2) demonstrating, (3) actual practice, and (4) establishment of learning resource centers or media for learning.

Relevance to Thai Studies: The research for this article will provide a better understanding of the value of the cultural heritage of Tai-Thai ethnic groups related to woven textiles, which will help people in the community see their values and promote income for weavers, as well as serving as a guideline for driving indigo-dyed textiles as a sustainable cultural heritage.

Conclusion: This research article is important because the results are expected to provide a better understanding of the value of the cultural heritage of Tai-Thai ethnic groups related to woven textiles, which will help people in the community see their values. The inheritance of this value of the indigo-dyed textile wisdom, in addition to supporting and promoting income for weavers, is a guideline for upgrading indigo-dyed textiles as a sustainable cultural heritage.

Keywords: Indigo-dyed Textile Wisdom; Inheritance of the value of Wisdom; The Tai Ethnic Groups in Sakon Nakhon Province

ภูมิปัญญาผ้าครามกับการสืบสานคุณค่า ผ้าครามของกลุ่มชนชาติไทในจังหวัดสกลนคร⁵

Submitted date:
30 October 2023

Revised date:
28 December 2023

Accepted date:
21 February 2024

ปกกลิน ขาทิพชด⁶
หทัยรัตน์ ทับพร⁷
อัศวิทธิ์ เรืองรอง⁸

บทคัดย่อ

ภูมิหลังและวัตถุประสงค์: กลุ่มชนชาติไทในจังหวัดสกลนครมีองค์ความรู้ ทักษะ ด้านผ้าครามที่สืบทอดมาอย่างต่อเนื่อง แต่ก็ได้รับผลกระทบจากการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจ สังคมและวัฒนธรรมซึ่งอาจส่งผลกระทบต่อคุณค่าและความหมายของภูมิปัญญาผ้าครามในอนาคต บทความวิจัยนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อ 1) วิเคราะห์ภูมิปัญญาผ้าครามของกลุ่มชนชาติไทในจังหวัดสกลนคร และ 2) วิเคราะห์การสืบสานภูมิปัญญาผ้าครามของกลุ่มชนชาติไทในจังหวัดสกลนคร

ระเบียบวิธีวิจัย: ผู้วิจัยใช้ระเบียบวิธีวิจัยเชิงคุณภาพ ด้วยการเก็บข้อมูลภาคสนามและการสัมภาษณ์เชิงลึกกลุ่มผู้ให้ข้อมูลสำคัญ ใช้วิธีสุ่มตัวอย่างแบบเจาะจงจากตัวอย่างวิจัยจำนวน 45 คน และวิเคราะห์ข้อมูลและนำเสนอข้อมูลด้วยการพรรณนาวิเคราะห์

⁵ บทความนี้เป็นส่วนหนึ่งของวิทยานิพนธ์ เรื่อง “แนวทางการสืบสานคุณค่าภูมิปัญญาผ้าครามของกลุ่มชนชาติไทในจังหวัดสกลนคร” ซึ่งมีผู้ช่วยศาสตราจารย์หทัยรัตน์ ทับพร เป็นอาจารย์ที่ปรึกษาหลัก และ ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.อัศวิทธิ์ เรืองรอง เป็นอาจารย์ที่ปรึกษาร่วม

⁶ นิสิตระดับดุขบัณฑิต สาขาวิชาพัฒนศึกษา คณะครุศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

⁷ ผู้ช่วยศาสตราจารย์, ดร. ประจำสาขาวิชาพัฒนศึกษา คณะครุศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

⁸ ผู้ช่วยศาสตราจารย์, ดร. ประจำสาขาวิชาภาษาไทย คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยบ้านสมเด็จเจ้าพระยา

ผลการวิจัย: ผลการวิจัยพบว่า ภูมิปัญญาผ้าครามของกลุ่มชนชาติไทในจังหวัดสกลนคร ประกอบด้วย การปลูกคราม, การทำเนื้อคราม, การก่อบ่อคราม, การย้อมคราม, การมัดหมี่คราม และการทอ ซึ่งภูมิปัญญาเหล่านี้สืบทอดและปฏิบัติอยู่ในชุมชนหลายแห่ง แตกต่างกันไปตามภูมินิเวศวัฒนธรรม เช่น วัดตุ๊กติบ เส้นใยเทคนิคและกระบวนการ ส่วนการสืบสานคุณค่าภูมิปัญญาผ้าคราม พบว่า มีการสืบสานคุณค่าของภูมิปัญญาผ้าครามโดยยึดตัวบุคคลเป็นสำคัญ ปรากฏ 2 วิธี คือ (1) คนในชุมชน และ (2) คนนอกและหน่วยงานนอกชุมชน ส่วนการสืบสานคุณค่าของภูมิปัญญาผ้าครามโดยยึดวิธีการเป็นสำคัญ พบ 4 วิธี คือ (1) การบอกเล่าหรือบรรยาย (2) การสาธิต (3) การลงมือปฏิบัติจริง และ (4) การจัดทำเป็นแหล่งเรียนรู้หรือสื่อการเรียนรู้

ความเกี่ยวข้องกับไทยศึกษา: บทความวิจัยนี้จะช่วยให้เข้าใจในคุณค่าของมรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรมของกลุ่มชนชาติไทที่เกี่ยวข้องกับผ้าทอที่ช่วยให้คนในชุมชนเห็นคุณค่าของตนเอง และสนับสนุนและส่งเสริมรายได้ให้แก่ผู้ทอผ้า เป็นแนวทางในการยกระดับให้ผ้าครามเป็นมรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรมที่ยั่งยืนต่อไป

บทสรุป: บทความวิจัยนี้มีความสำคัญเนื่องจากคาดว่าผลการวิจัยจะช่วยให้เข้าใจคุณค่าของมรดกทางวัฒนธรรมของกลุ่มชาติพันธุ์ไท-ไทยที่เกี่ยวข้องกับผ้าทอได้ดียิ่งขึ้น อีกทั้ง จะช่วยให้คนในชุมชนมองเห็นคุณค่าของพวกเขาเอง ในท้ายที่สุด สามารถสรุปได้ว่า การสืบทอดคุณค่าของภูมิปัญญาผ้าครามนี้ นอกจากจะสนับสนุนและส่งเสริมรายได้ให้กับผู้ทอผ้าแล้ว ยังเป็นแนวทางในการยกระดับผ้าครามให้เป็นมรดกทางวัฒนธรรมที่ยั่งยืนอีกด้วย

คำสำคัญ: ภูมิปัญญาผ้าคราม; การสืบสานคุณค่า; กลุ่มชนชาติไทในจังหวัดสกลนคร

♦ บทนำ ♦

กลุ่มชนชาติไท (Tai Speaking Groups) ที่อาศัยอยู่ในจังหวัดสกลนครมีภูมิปัญญาและวัฒนธรรมการทอผ้ามาต่อเนื่องยาวนาน ผ้าทอเป็นส่วนประกอบที่มีความสำคัญต่อการดำรงชีวิตของมนุษย์ในฐานะเป็นปัจจัยสี่ นอกจากจะใช้ผ้าทอเพื่อห่อหุ้มปกป้องร่างกายแล้ว ผ้าทอยังเป็นเครื่องบ่งชี้สถานภาพทางสังคมและวัฒนธรรมด้วยมีหลักฐานจากมุขปาฐะว่ากลุ่มชนชาติไทมีองค์ความรู้เรื่องการทอผ้ามาตั้งแต่อดีตจากคำผญา “ตำทุกบ่เป็นแจ ตำแพรบ่เป็นผาด้อน เลี้ยงมอนบ่ฮู้โตลกโดนอน อย่าฟ้าวอนเอาผัว” ทั้งนี้ ในวรรณกรรมคำสอนเรื่อง “พญาคำกองสอนไพร่” ต้นฉบับจากบ้านคือ อ.เมือง จังหวัดมหาสารคาม ขำระโดยพระอริยานุวัตร เขมจารีเถระ (Khemmajaridhera, 1970, p. 14 – 15) ปรากฏในบั้นสอนตำทุกที่พญาคำกองได้สอนไพร่ฟ้าของตนเอง เกี่ยวกับการทอผ้าและการย้อมครามไว้ความว่า “เมื่อนั้น พญาคำกองเจ้า เทคนาสอนสั่ง บอกให้ฮู้จักเรียกบ้าน การสร้างก่อแปง แม่ึง ให้ฮู้แจ้งไว้ **ตำทุกซิดใหม่ แต้เนอ แม่ึง เป็นคนสาวหลอก ใหมดักแต่้ ทั้งดูแลม่อน เก็บมอนเข้าค่า้ทั้งตำทุกฝ้าย ใหมพ้อมแต่งสี แปงนิลหม้อ เอาความลงแช่ เข็นใหม่ทุกฝ้าย ทั้งซ้าเหล่งใหม่ เกียนไม้ไผ่บั้ง เป็นกะบอกใหม่**”

ทั้งนี้ ผู้หญิงของกลุ่มชนชาติไทมีความถนัดด้านการมัดหมี่และย้อมผ้าด้วยคราม หรือ “ย้อมหม้อนิล” โดยใช้เป็นเครื่องนุ่งห่มในชีวิตประจำวันแล้ว ผ้าครามยังกลายเป็นเครื่องบ่งชี้สถานภาพทางสังคมและแสดงอัตลักษณ์ทางวัฒนธรรมของกลุ่มชนชาติไทในจังหวัดสกลนคร ซึ่งสะท้อนผ่านการใช้ผ้าครามด้วยรูปแบบของการโอบ รัด มัด ผูก โปก คาด เคียน เปียง บ่าย ใส่และสวมในชีวิตประจำวัน รวมถึงใช้ผ้าครามในงานประเพณีพิธีกรรมที่เกี่ยวข้องกับชีวิตและประเพณีพิธีกรรมในรอบปี ทั้งนี้ ยังใช้ครามและผ้าครามเป็นภาพแทนของสินค้าทางวัฒนธรรมของจังหวัดที่ประกอบด้วย โค ข้าว เม่า (หมากเม่า) และคราม โดยเฉพาะประเพณีแห่ปราสาทผึ้งของจังหวัดสกลนครก็ได้ใช้ผ้าครามเป็นผืนผ้าแสดงอัตลักษณ์ของกลุ่มชนชาติไท หลายกลุ่มทั้งในรูปแบบการแสดงวิถีชีวิตการทอผ้าในขบวน และการสวมใส่ผ้าครามเพื่อประกอบสร้างความหมายการเป็น “เมืองแห่งหัตถกรรมคราม” และผู้หญิงเหล่านั้นก็ยังมีองค์ความรู้เรื่องคราม การย้อมคราม และการทอผ้าครามหรือทอผ้าย้อมครามด้วย ประกอบกับบริเวณพื้นที่แอ่งสกลนครเป็นแหล่งผลิตครามและผ้าครามที่มีผลิตผลต่อปีจำนวนมากที่สุดแห่งหนึ่งของประเทศไทย โดยเฉพาะจังหวัดสกลนคร ซึ่งจุฑามาศ ศรีสำราญ (Srisamran, 2015, p.3) กล่าวว่า ครามมีความสำคัญต่อจังหวัดสกลนครเป็นอย่างมาก

เนื่องจาก สีที่ใช้อย้อมส่วนใหญ่ได้มาจากต้นคราม ปลูกมากในพื้นที่ อ.พรรณานิคมและอ.กุดบาก โดยกลุ่มวิสาหกิจชุมชนทอผ้าและกลุ่มเกษตรกรเป็นผู้ปลูกคราม ในจังหวัดสกลนครมีกลุ่มผู้ผลิตและผู้ประกอบการธุรกิจผ้าย้อมคราม จำนวน 120 กลุ่ม และผลิตภัณฑ์จากผ้าย้อมครามสามารถสร้างรายได้ให้กับจังหวัดสกลนคร คิดเป็นมูลค่าไม่น้อยกว่า 48 ล้านบาทต่อปี และข้อมูลการสำรวจปี พ.ศ. 2561 – 2562 พบว่าการจำหน่ายผ้าย้อมครามเพิ่มขึ้นเป็น 342 ล้านบาท ทำให้ครามและผ้าผ้าครามกลายเป็นสินค้าทางวัฒนธรรมของจังหวัดสกลนคร

ทั้งนี้ ในยุทธศาสตร์ชาติ 20 ปี ยังได้กล่าวถึงประเด็นความสามารถด้านการแข่งขันที่คำนึงถึงการ “ต่อยอดอดีต” โดยมองกลับไปที่รากเหง้าทางอัตลักษณ์ วัฒนธรรม ประเพณี วิถีชีวิต และจุดเด่นทางทรัพยากรธรรมชาติที่หลากหลาย ประกอบกับสำนักงานพัฒนาชุมชนจังหวัดสกลนครได้สำรวจชี้ให้เห็นว่า “ครามและผลิตภัณฑ์ผ้าคราม” เป็นผลิตภัณฑ์ OTOP ที่สำคัญในระดับจังหวัดที่สามารถสร้างมูลค่าเพิ่มได้เป็นลำดับที่สามในปี พ.ศ. 2562 โดยมีมูลค่าจำหน่ายผ้าครามในปี พ.ศ. 2563 มีมูลค่าสูงถึง 667,266,012 บาท

หากแต่กรอบการมองภูมิปัญญาผ้าครามที่ผ่านมาจะถูกมองผ่านแว่นของมิติทางวิทยาศาสตร์ เทคโนโลยี รวมถึงเศรษฐกิจและการบริหารจัดการเป็นส่วนใหญ่ อาทิ การทดสอบคุณภาพเนื้อคราม การวัดค่าและคุณสมบัติต่าง ๆ ของคราม และผ้าย้อมครามเพื่อนำไปสร้างสรรค์มูลค่าเพิ่ม จึงอาจทำให้เกิดการรับรู้ “มูลค่า” มากกว่า “คุณค่า” แต่ยังคงขาดมุมมองที่เกี่ยวกับคุณค่าของผ้าครามที่มีต่อคนและชุมชน คุณค่าต่อระบบนิเวศของชุมชน เพราะครามเป็นพืชที่ปลูกทดแทนได้ การย้อมผ้าด้วยครามใช้รูปแบบการย้อมเย็น ไม่สิ้นเปลืองทรัพยากร และการกำจัดของเสียจากน้ำย้อมครามไม่เป็นอันตรายต่อสุขภาพของทั้งผู้ผลิต ผู้ทอ ตลอดจนผู้บริโภค รวมไปถึงคุณค่าต่อจิตใจ คุณค่าต่อความงามและสุนทรียะ จึงเป็นเหตุผลสำคัญในการสืบสานคุณค่าภูมิปัญญาผ้าครามในฐานะที่เป็นมรดกวัฒนธรรมของชุมชนให้มีความยั่งยืนต่อไป

วัตถุประสงค์การวิจัย

1. เพื่อวิเคราะห์คุณค่าภูมิปัญญาผ้าครามของกลุ่มชนชาติไทในจังหวัดสกลนคร
2. เพื่อวิเคราะห์การสืบสานภูมิปัญญาผ้าครามของกลุ่มชนชาติไทในจังหวัดสกลนคร

ขอบเขตการวิจัย

การวิจัยครั้งนี้ มีขอบเขตการวิจัยดังนี้

1. ขอบเขตด้านเนื้อหา ศึกษาเกี่ยวกับภูมิปัญญาผ้าครามของกลุ่มชนชาติไทในจังหวัดสกลนคร ประกอบด้วย ภูมิปัญญาของการปลูกคราม, การทำเนื้อคราม, การก่อบหม้อคราม, การย้อมคราม, การมัดหมี่ และการทอผ้า และการวิเคราะห์การสืบสานคุณค่าภูมิปัญญาผ้าคราม
2. ขอบเขตด้านพื้นที่ พื้นที่ที่ใช้ในการศึกษา ประกอบด้วย ชุมชนที่มีการผลิตผ้าคราม จำนวน 5 ชุมชน ตามบริบทภูมินิเวศวัฒนธรรมตามทุ่ง โคก ภู ในจังหวัดสกลนครได้แก่ 1) บ้านอากาศ 2) บ้านกลาง 3) บ้านนาดี 4) บ้านกุดแฮด และ 5) บ้านเชิงคอย

กรอบแนวคิดและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

การวิจัยครั้งนี้ มีกรอบแนวคิดและแนวทางการวิเคราะห์ประกอบด้วย 1) แนวคิดเกี่ยวกับภูมิปัญญาและภูมิปัญญาท้องถิ่น 2) แนวคิดเกี่ยวกับการสืบสานภูมิปัญญาท้องถิ่น และ 3) แนวคิดเกี่ยวกับคุณค่า ซึ่งมีรายละเอียด ดังนี้

1. แนวคิดเกี่ยวกับภูมิปัญญาและภูมิปัญญาท้องถิ่น

แนวคิดที่เกี่ยวข้องกับภูมิปัญญาท้องถิ่น มีนักวิชาการได้กล่าวถึงความสำคัญของภูมิปัญญาและภูมิปัญญาท้องถิ่นไว้ อาทิ ประเวศ วะสี (Wasi, 1990, p.31) กล่าวถึง ความสำคัญของภูมิปัญญาและภูมิปัญญาท้องถิ่นสรุปได้ว่า สังคมใดหรือชุมชนใดก็ตามเมื่อเกิดขึ้นหรือดำรงอยู่มาเนิ่นนานจะต้องมีภูมิปัญญาของตนเอง การพัฒนาประเทศที่ผ่านมาไม่คอยให้ความสำคัญกับภูมิปัญญาชาวบ้านหรือความรู้ดั้งเดิมของคนไทย ด้วยความไม่เข้าใจ ผลที่ตามมาจึงทำให้ชนบทไทยถูกทำลาย เกิดสภาพล้มละลายทั้งทางด้านสังคม เศรษฐกิจและวัฒนธรรมก่อเกิดผลกระทบถึงครอบครัว ส่วนสามารถ จันทร์สุรย์ (Chansoon, 1990, p.57) กล่าวถึงความสำคัญของภูมิปัญญาและภูมิปัญญาท้องถิ่นว่า ภูมิปัญญาชาวบ้านหรือภูมิปัญญาท้องถิ่น มีความสำคัญเพราะทำให้ชาวบ้านดำรงชีพได้พึ่งพาตนเองตามสภาพทางสังคมและสิ่งแวดล้อมได้ ภูมิปัญญาชาวบ้านจึงเป็นรากฐานของวัฒนธรรมชุมชน ในการพัฒนาและพัฒนาให้สอดคล้องกับความเป็นอยู่ของชาวบ้านในชุมชนนั้น ๆ อย่างเหมาะสม

จากข้อมูลข้างต้น สรุปได้ว่า ภูมิปัญญาท้องถิ่นมีความสำคัญต่อคน และชุมชนในแง่ที่ทำให้คนในชุมชนได้หันมาตระหนักถึงภูมิรัฐที่มีคุณค่าของบรรพชนที่สามารถช่วยแก้ไขปัญหาดังต่าง ๆ ของตนเองและแก้ปัญหาในระดับชุมชนได้ อีกทั้ง การพัฒนาอะไรก็ตามก็ต้องคำนึงถึงความสอดคล้องและเหมาะสมกับวิถีชีวิตและความเป็นอยู่ของคนและชุมชนด้วย

2. แนวคิดเกี่ยวกับการสืบสานภูมิปัญญาท้องถิ่น

แนวคิดที่เกี่ยวกับการสืบสานภูมิปัญญาเป็นเรื่องที่สัมพันธ์กับการจัดการความสัมพันธ์ระหว่างคนกับคน คนกับธรรมชาติแวดล้อม และคนกับสิ่งเหนือธรรมชาติโดยผ่านกระบวนการทางจารีต ประเพณี การทำมาหากิน และพิธีกรรมต่าง ๆ เพื่อให้เกิดความสมดุลระหว่างความสัมพันธ์ เป้าหมายก็เพื่อให้เกิดความสุขทั้งในส่วนที่เป็นชุมชน หมู่บ้าน และครอบครัว จารุวรรณ ธรรมวัตร (Dhammawat, 1995, p.12) กล่าวถึงการสืบสานภูมิปัญญาท้องถิ่นโดยอธิบายถึงการถ่ายทอดภูมิปัญญาท้องถิ่นว่ามีวิธีการถ่ายทอด ดังนี้ 1) การถ่ายทอดภูมิปัญญาท้องถิ่นแก่เด็กหรือเยาวชน กิจกรรมต้องง่าย ไม่ซับซ้อน เช่น การละเล่น การเล่านิทาน การเล่นปริศนาคำทาย เป็นต้น การถ่ายทอดภูมิปัญญาท้องถิ่นแก่เยาวชนด้วยการเรียนรู้จากการปฏิบัติจริง ช่วยให้เยาวชนรู้จักคิด รู้จักสังเกต รู้จักเปรียบเทียบ อันเป็นการเรียนรู้จากรากเหง้าของตนเอง เกิดความซาบซึ้งและภูมิใจที่ได้เกิดมาในชุมชนท้องถิ่น และ 2) การถ่ายทอดภูมิปัญญาท้องถิ่นแก่ผู้ใหญ่ มีวิธีการถ่ายทอดได้หลายรูปแบบ เช่น การบอกเล่าโดยตรง หรือบอกเล่าโดยผ่านพิธีกรรมทางศาสนา และประเพณีของท้องถิ่นต่าง ๆ เมธีรา ไกรนที (Krainatee, 2018, p.145) กล่าวถึงวิธีการถ่ายทอดภูมิปัญญาที่นิยมใช้กันอยู่ทุกภูมิภาคมีดังต่อไปนี้ 1) การบอกเล่า บรรยายด้วยวาจา อธิบายหรือถ่ายทอดความรู้และประสบการณ์สั่งสมของตนให้แก่ผู้รับการถ่ายทอดในรูปของคำพูด 2) การสาธิต เป็นวิธีการถ่ายทอดภูมิปัญญาที่ผู้ถ่ายทอดแสดงหรือกระทำเพื่อให้ผู้รับการถ่ายทอดได้ประสบการณ์ตรง 3) การปฏิบัติจริง คือการฝึกปฏิบัติในสถานการณ์จริงเป็นวิธีการถ่ายทอดที่ผู้รับการถ่ายทอดลงมือกระทำจริงในสถานการณ์จริง 4) วิธีถ่ายทอดโดยให้เรียนรู้จากสื่อด้วยตนเอง เป็นวิธีที่ใช้รูปของสื่อประสมที่เอื้อต่อการเรียนรู้และทำความเข้าใจด้วยตนเอง 5) วิธีถ่ายทอดโดยจัดในรูปของแหล่งเรียนรู้ในลักษณะต่าง ๆ เช่น พิพิธภัณฑ์ ศูนย์การเรียนรู้ 6) วิธีถ่ายทอดโดยใช้การแสดงพื้นบ้านเป็นสื่อ เช่น วัฒนธรรม เว็บบไซต์ และ 7) วิธีถ่ายทอดโดยบันทึกเป็นลายลักษณ์ เช่น ตำรา ทั้งนี้ สำนักงานคณะกรรมการการศึกษา (Office of the National Education Commission, 1998, p.15) กล่าวว่า การถ่ายทอดภูมิปัญญาวิธีการต่างกันขึ้นอยู่กับว่าจะใช้กับกลุ่มเป้าหมายใด วิธีการใด หรือหลายวิธีรวมกัน สรุปได้ดังนี้ 1) การทำให้ดูเป็นตัวอย่าง เป็นวิธีการถ่ายทอดของผู้อาวุโสที่ให้เป็นตัวอย่าง

แก่คนในครอบครัว ญาติพี่น้องและคนในชุมชน 2) การคิดร่วมกัน เป็นการกระตุ้นให้สมาชิกในชุมชนได้แสดงความรู้สึกรู้สึกและความคิดเห็นต่อประเด็นต่าง ๆ 3) การสร้างกิจกรรมหรือการทำงานร่วมกัน โดยการขยายเครือข่ายระดับบุคคล ระดับกลุ่ม เพราะจะได้แลกเปลี่ยนเรียนรู้ภูมิปัญญาอย่างหลากหลาย และ 4) การบรรยาย สัมมนาหรือเวทีชาวบ้าน เพื่อการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ จะส่งผลให้สมาชิกมีความรู้ ทักษะความสามารถที่สูงขึ้น

ส่วน พิชรินทร์ สิริสุนทร (Sirasunthorn, 2009, p.19) ได้กล่าวถึง วิธีการถ่ายทอดภูมิปัญญาที่สำคัญมีอยู่ 2 วิธี คือ 1) การถ่ายทอดโดยตรง โดยการบอกเล่าจากคนรุ่นหนึ่งไปสู่คนอีกรุ่นหนึ่ง ทำให้ทั้งการบอกเล่าโดยใช้ภาษาพูดและการเขียนเป็นลายลักษณ์อักษร และ 2) การถ่ายทอดโดยทางอ้อม สามารถทำได้หลายวิธี เช่น การสอดแทรกภูมิปัญญาไว้ในรูปของความเป็นบันเทิง เช่น ภาพวาด สืบแต่เดิม สถาปัตยกรรม หมอลำ อ้ายนันท์ จิตรโรจนรักษ์ (Jitrojanaruk, 2014, p.221 – 247) กล่าวถึง แนวทางการสืบสานคุณค่าภูมิปัญญาไว้ 5 วิธี คือ การสืบสานโดยวิธีการสอน การสืบสานโดยวิธีการบอกให้รู้ การสืบสานโดยวิธีการฝึกฝน การสืบสานโดยวิธีการทำให้ดู และการสืบสานโดยพิธีไหว้ครู

3. แนวคิดเกี่ยวกับคุณค่า

แนวคิดเกี่ยวกับคุณค่า เป็นข้อตกลงเกี่ยวกับสิ่งต่าง ๆ ที่เกิดขึ้น การแสวงหาความรู้ทางมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์เป็นเรื่องของการศึกษาปรากฏการณ์ ประกอบด้วย ความหมายของคุณค่า และคุณค่าของงานหัตถกรรม ซึ่งสรินทร์ อรอมรัตน์ (Onamornrat, 2013, p.254) ได้กล่าวถึงการตัดสินคุณค่าทางคุณวิद्याออกเป็น 2 ส่วน ได้แก่ 1) คุณค่าทางด้านจริยศาสตร์ เน้นศึกษาเรื่องความประพฤติของมนุษย์หลังจากได้ศึกษาความจริงแท้และวิธีการแสวงหาความรู้มาแล้ว ความรู้เหล่านั้นจะนำมาใช้ประโยชน์อย่างไรกับความประพฤติของมนุษย์ว่าอย่างไรถูกไม่ถูก ดีไม่ดี ควรไม่ควร และ 2) คุณค่าทางสุนทรียศาสตร์ เน้นการศึกษาคุณค่าความงาม ความสัมพันธ์ระหว่างความงามกับสิ่งที่เห็นว่างาม ความดี หรือปรัชญาว่าด้วยศิลปะแห่งความงาม และความคิดสร้างสรรค์ วิบูลย์ ลี้สุวรรณ (Leesuwan, 2010, p.170 – 172) กล่าวว่า หัตถกรรมเป็นงานฝีมือที่ผลิตขึ้นมาเพื่อประโยชน์ใช้สอยในชีวิตประจำวัน และขณะเดียวกันก็มีคุณค่าด้านความงามด้วย อาทิ 1) คุณค่าด้านประโยชน์ในการใช้สอย ซึ่งสอดคล้องกับวิถีชีวิตของชาวบ้าน หัตถกรรมจึงมีความผูกพันขึ้นพื้นฐานกับคน โดยมักจะคำนึงถึงความคุ้มค่าในการใช้ประโยชน์ 2) คุณค่าทางความงาม มักจะคำนึงถึงความเหมาะสมของรูปทรง ขนาดที่สามารถจะอำนวยความสะดวกได้อย่างเต็มที่

- 3) คุณค่าด้านศิลปวัฒนธรรมที่มีเอกลักษณ์เฉพาะตัวที่แตกต่างกันไปตามท้องถิ่น รูปแบบและวัสดุที่ใช้ และ
- 4) คุณค่าด้านเศรษฐกิจ ผลิตภัณฑ์หัตถกรรมไทยพัฒนาจากการผลิตโดยใช้ทรัพยากรที่มีอยู่ในท้องถิ่น ก่อให้เกิดการนำทรัพยากรที่มีอยู่ภายในประเทศมาใช้ประโยชน์เพื่อเพิ่มมูลค่าทำให้ขายได้ในราคาสูง
- จากข้อมูลข้างต้น แสดงให้เห็นความสัมพันธ์กันระหว่างภูมิปัญญาท้องถิ่นกับคุณค่าของภูมิปัญญา ซึ่งผู้วิจัยได้นำแนวคิดข้างต้นไปวางกรอบแนวคิดการวิจัย โดยมีจุดมุ่งหมายว่าเมื่อคนและชุมชนเกิดการตระหนักรู้ในคุณค่าขององค์ความรู้และภูมิปัญญาของตนเอง และภูมิปัญญาผ้าครามที่มีทั้งคุณค่าและมูลค่าของชุมชนแล้ว อาจจะนำไปสู่ความเข้าใจ รับรู้ และมองเห็นภาพร่วมกันในการหาแนวทางที่เหมาะสมร่วมกัน สำหรับการสืบสานภูมิปัญญาผ้าครามในระดับครอบครัวและชุมชนของตนเองต่อไป

วิธีดำเนินการวิจัย

การวิจัยครั้งนี้เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อวิเคราะห์คุณค่าภูมิปัญญาผ้าครามของกลุ่มชนชาติไทในจังหวัดสกลนคร ใช้วิธีการศึกษาการศึกษาภาคสนาม (Field research) โดยใช้แบบสัมภาษณ์เชิงลึกกับผู้ให้ข้อมูลสำคัญเกี่ยวกับ “ภูมิปัญญาผ้าครามและการสืบสานคุณค่าภูมิปัญญาผ้าคราม” มีรายละเอียดดังนี้

1. การศึกษาภาคสนาม

การศึกษาภาคสนามเป็นการศึกษาบริบทชุมชน สภาพสังคม ประเพณี วัฒนธรรม วิถีชีวิตความเป็นอยู่ และภูมิปัญญาต่าง ๆ ในการดำรงชีพด้วยงานหัตถกรรมทอผ้าครามของกลุ่มชนชาติไทในจังหวัดสกลนคร มีรายละเอียดดังนี้

1.1 การกำหนดพื้นที่วิจัย ผู้วิจัยกำหนดเกณฑ์ในการเลือกพื้นที่ เพื่อให้สอดคล้องกับภูมินิเวศวัฒนธรรมของกลุ่มชนชาติไททั้ง 5 กลุ่ม ได้แก่ ไย้ ญ้อ ไท – ลาว กะเลิง และผู้ไท โดยมีพื้นที่การศึกษา ประกอบด้วย

1) บ้านอากาศ 2) บ้านกลาง 3) บ้านนาดี 4) บ้านกุดแฮด และ 5) บ้านเชิงดอย

1.2 การเก็บข้อมูลภาคสนาม การเก็บข้อมูลภาคสนามในครั้งนี้ประกอบด้วย การสัมภาษณ์เชิงลึก การตรวจสอบและวิเคราะห์ข้อมูล ดังนี้

1.2.1 การสัมภาษณ์เชิงลึก โดยสัมภาษณ์เชิงลึกผู้ให้ข้อมูลหลักด้านภูมิปัญญาผ้าคราม คุณค่าของผ้าคราม การสืบสานคุณค่าของผ้าคราม เป็นการสัมภาษณ์แบบไม่เป็นทางการ โดยใช้แบบสัมภาษณ์กึ่งมีโครงสร้าง (semi – structured interview)

1) การคัดเลือกผู้ให้ข้อมูลหลัก โดยใช้วิธีการแบบเจาะจง (Purposive sampling) โดยมีเกณฑ์ในการคัดเลือกผู้ให้ข้อมูลหลัก ดังนี้ (1) กลุ่มผู้ประกอบการอาชีพผ้าคราม ที่เป็นกลุ่มชนชาติไท ประกอบด้วย ชาวไทย ลาว กะเลิง และผู้ไท และมีบทบาทสำคัญในฐานะผู้นำในด้านการผลิตผ้าครามที่มีองค์ความรู้ในด้านภูมิปัญญาผ้าคราม จำนวน 20 คน (2) กลุ่มผู้ประกอบการจำหน่ายผ้าครามสองกลุ่ม คือ กลุ่มวิสาหกิจชุมชน และกลุ่มผู้ประกอบการรายเดียว จำนวน 10 คน (3) กลุ่มผู้เชี่ยวชาญด้านผ้าครามและการย้อมคราม จำนวน 3 คน (4) กลุ่มครูช่าง จำนวน 3 คน (5) กลุ่มนักวิชาการด้านผ้าคราม จำนวน 6 คน และ (6) กลุ่มผู้เชี่ยวชาญด้านงานศิลปหัตถกรรมประเภทผ้าทอ และผ้าทอพื้นบ้าน จำนวน 3 คน

1.2.2 การตรวจสอบและวิเคราะห์ข้อมูล ผู้วิจัยนำข้อมูลที่ได้มาตรวจสอบแบบสามเส้า คือ การแสวงหาความเชื่อถือได้ของข้อมูลจากแหล่งที่แตกต่างกัน เช่น การตรวจสอบข้อมูลด้านเวลา สถานที่และบุคคลที่แตกต่างกัน แต่ข้อมูลที่ได้ตรงกัน รวมถึงการสัมภาษณ์เชิงลึกผู้ให้ข้อมูลหลัก และวิเคราะห์ข้อมูลตามแนวทางวิจัยเชิงคุณภาพ

ผลการวิจัย

ผลการวิจัยเกี่ยวกับภูมิปัญญาผ้าครามและการสืบสานคุณค่าผ้าครามของกลุ่มชนชาติไทในจังหวัดสกลนคร มีรายละเอียดต่อไปนี้

1. การวิเคราะห์ภูมิปัญญาผ้าคราม

การวิเคราะห์ภูมิปัญญาผ้าครามในส่วนนี้มี ดังนี้

1.1 ภูมิปัญญาการปลูกคราม ครามว่าเป็นไม้พุ่มตระกูลถั่ว ที่ให้ผลผลิตเป็นสีคราม ในจังหวัดสกลนคร มีครามทั้งสองสายพันธุ์ คือ ครามฝักงอ (*Indigofera suffruticosa* Mill.) และครามฝักตรง (*Indigofera tinctoria* L.) อนุรัตน์ สายทอง (Saithong, 2002, p.10) กล่าวว่า ปัจจุบันพบครามทั้งสองสายพันธุ์ที่นิยมปลูกกระจายอยู่ทั่วไปในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ พบมากที่สุดในจังหวัดสกลนคร มีการปลูกในหลายพื้นที่ ตั้งแต่เทือกเขาภูพานไปจนถึงที่ราบลุ่มน้ำต่าง ๆ ของจังหวัด มีหลายชุมชนที่ปลูกครามเป็นอาชีพหลัก อาทิ อ.กุศบาก, อ.พรรณานิคม, อ.โคกศรีสุพรรณ, อ.วานรนิวาส, และ อ.กุสุมาลย์ พุทธพร วิวาจารย์ (Wiwacharn,

2015, p.88) กล่าวว่า จังหวัดสกลนคร ปลูกรวมและการย้อมผ้าครามมาเป็นระยะเวลายาวนาน หากแต่การผลิตเนื้อครามยังไม่เพียงพอความต้องการของตลาด เนื่องจากต้องใช้ครามสดเป็นจำนวนมาก นามาทำเนื้อคราม ดังนั้น การปลูกรวมจำเป็นอย่างยิ่งที่ต้องใช้เมล็ดครามในปริมาณที่มาก โดยครามเป็นพืชที่มีลักษณะการเจริญเติบโตแบบการทยอยออกดอก ทำให้การสุกแก่ของเมล็ดไม่เท่ากัน ทำให้ไม่สามารถกำหนดวันเก็บเกี่ยวที่แน่นอนได้ จึงแนะนำให้เก็บเกี่ยวครามในระยะที่ฝักเป็นสีน้ำตาล

ข้อมูลที่ได้จากการสัมภาษณ์ละคร (L. Chamwongla, personal interview, April 17, 2022) กล่าวว่า สมัยก่อนจะนิยมหว่านครามในช่วงฤดูแล้ง เพราะดินจะมีอุณหภูมิร้อน เมื่อเดือนห้าจะมีฝนตกมาก ก็จะเพาะพันธุ์เมล็ดครามให้งอกขึ้นได้ อีกทั้ง นิยมหว่านเมล็ดครามตามหัวไร่ปลายนา หรือเนินดิน (โพน) ที่อยู่ในไร่ เมื่อถึงฤดูกาลเกี่ยวข้าวดอก (ข้าวเบา) ครามก็จะเริ่มเติบโต จนถึงฤดูเก็บเกี่ยวข้าวช่วงเดือนกันยายนถึงเดือนตุลาคม ก็จะสามารถเก็บเกี่ยวครามได้ การปลูกรวมในจังหวัดสกลนครจะปลูกในช่วงเดือนเมษายนถึงพฤษภาคม เริ่มจากหว่านครามและรอฝนตกเดือนพฤษภาคมโดยใช้เมล็ดคราม 1 กิโลกรัม ต่อ 1 ไร่ หลังจากนั้นไถเตรียมดินหว่าน ไถกลบรอฟน พื้นที่ปลูกส่วนใหญ่จะเป็นที่ดอนและหว่านเมล็ดลงในแปลงเมื่ออายุประมาณ 3 – 4 เดือน ก็ถึงฤดูเก็บเกี่ยว ภูมิปัญญาการปลูกรวมและหว่านเมล็ดครามได้สะท้อนผ่านภูมิปัญญาชุมชนจากรุ่นพ่อแม่ การเลือกพื้นที่ปลูกหากปลูกในพื้นที่ลุ่มมากเกินไปผลผลิตครามที่ได้อาจจะไม่ได้ผลผลิตที่มีประสิทธิภาพ และส่วนใหญ่จึงเลือกพื้นที่ปลูกในที่ดอนไปถึงที่โคกและภู จึงจะได้ผลผลิตดีและเพียงพอต่อการใช้ย้อมผ้าของชุมชนทำครามและผ้าคราม

1.2 ภูมิปัญญาของการทำเนื้อคราม จากอดีตนิยมเรียนรู้ผ่านการบอกเล่าและสังเกต จดจำ จึงทำให้กรรมวิธีดังกล่าวไม่ค่อยแตกต่างจากอดีตมากนัก ศูนย์ศึกษาการพัฒนาภูพานอันเนื่องมาจากพระราชดำริ (Phu Phan Royal Development Study Centre, 2012, p.10) ได้กล่าวถึงการทำเนื้อครามไว้ว่า เริ่มต้นจากการบรรจุต้น กิ่ง ใบครามสดในภาชนะ ใช้มือกดใบครามให้แน่น เติมน้ำให้ท่วมหลังมือแช่ไว้ 10 – 12 ชั่วโมง จึงกลับใบครามข้างล่างขึ้นทับส่วนบน แช่ต่อไปอีก 10 – 12 ชั่วโมง จึงแยกกากใบครามออก ได้น้ำครามใส สีฟ้าจาง เติมน้ำขาว 20 กรัมต่อน้ำคราม 1 ลิตร กวนจนกว่าฟองครามจะยุบ พักไว้หนึ่งคืน รินน้ำใสทิ้ง ถ้าน้ำใสสีเขียวแสดงว่าใส่ปูนน้อย ยังมีสีครามเหลืออยู่ในน้ำคราม ถ้าใส่ปูนพอดี น้ำใสเป็นสีชา หากใส่ปูนมากเกินไป เนื้อครามเป็นสีเทา เนื้อครามของส่วนมากเก็บเป็นเนื้อครามสดหรือเนื้อครามเปียก (indigo cake) ถ้าเนื้อครามดีจะต้องมีเนื้อเนียนละเอียด สีน้ำเงินสดใสและเป็นเงา โดยเก็บเป็นเนื้อครามเปียกไว้ใช้งานในขั้นตอนก่อนหม้อคราม จากการสัมภาษณ์วันดี (W. Kaewa-sa, personal interview, April 18, 2022) กล่าวว่าปัจจุบันการทำเนื้อครามในรูปอุตสาหกรรมครัวเรือน โดยมีถังแช่ครามเป็นถังพลาสติกขนาด

200 ลิตร แล้วแช่ต้น กิ่ง ใบครามลงในถัง โดยใช้เวลาในการแช่มากกว่า 12 ชั่วโมง หลังจากนั้นนำปูนแดง มาผสมในอัตราส่วนที่พอเหมาะ แล้วใช้เครื่องกวนครามแทนไม้กวนครามหรือไม้โจกคราม จนกระทั่งแตกฟอง เป็นสีน้ำเงิน พักน้ำในถังไว้ให้ตกตะกอน แล้วรินน้ำใสทิ้งจนเหลือเพียงเนื้อคราม นำเนื้อครามเปียกไปพักทิ้งไว้ให้สะเด็ดน้ำ แล้วนำไปเก็บใส่ถังไว้ น้ำหนักคราม 1 ปืบ บรรจุ 20 กิโลกรัม ราคา กิโลกรัมละ 100 – 200 บาท

Figure 1: Indigo cake production by communities on the Phu Phan Mountain

Source: Researcher

1.3 ภูมิปัญญาการก่หม้อคราม มักจะถูกจดจำถ่ายทอดต่อ ๆ กันมา ยังขาดองค์ความรู้ทางวิทยาศาสตร์เพื่ออธิบายแนวทางที่ถูกต้อง ว่าทำไมการย้อมเส้นใยแล้วไม่ติดสี หรือกรณี “หม้อครามหนี หรือหม้อครามตาย” จากการสัมภาษณ์ปราชญ์ (P. Phimmatha, personal interview, April 18, 2022) เล่าว่า สมัยก่อนการก่หม้อครามต้องอาศัยหัวเชื้อเดิมจากหม้อที่มีน้ำคราม หม้อครามจะให้สีย้อมที่ดีขึ้นอยู่กับ การปรุงและวัตถุดิบที่ใส่ในหม้อคราม ได้แก่ น้ำต่าง ของเปรี้ยว ของหวาน ศูนย์ศึกษาการพัฒนาภูพาน อันเนื่องมาจากพระราชดำริ (Phuphan Royal Development Study Centre, 2012, p.11)

ได้กล่าวถึงการก่อหม้อครามไว้ว่า ขั้นตอนแรกให้ชั่งเนื้อครามเปียก (indigo cake) 1 กิโลกรัมผสมน้ำซี้เถ้า 3 ลิตร และต้องเตรียมให้ได้ความเค็มคงที่ ซึ่งโดยทั่วไปมักใช้เหง้ากล้วยเป็นหลัก เพราะหาง่าย ผสมเนื้อครามและน้ำซี้เถ้าลงในโอ่งดินหรือถัง โจงน้ำย้อมทุกเช้า-เย็น สังเกต สี กลิ่น และฟอง การโจกครามทุกวันให้สังเกตสี น้ำย้อมจะใสขึ้นและเปลี่ยนเป็นสีเขียวปนน้ำเงิน จนกว่าน้ำย้อมจะเป็นสีเหลืองอมเขียวหรือเขียวยอดดอง ฟองสีน้ำเงินเข้มวาว ไม่แตกยุบ แสดงว่าเกิดสีคราม (indigo white) ในน้ำย้อมแล้ว ใช้เวลาทั้งหมดประมาณ 7 วัน ขั้นตอนการก่อหม้อนิล จะนำวัตถุดิบหลัก 3 ชนิด คือ เนื้อคราม ปูนขาว – แดง และน้ำซี้เถ้ามาผสมกันตามสูตรการก่อหม้อนิลของแต่ละแห่ง หลังจากนั้นจะต้องโจกครามทุกวันด้วยการตักน้ำย้อมในหม้อให้สูงขึ้นเหนือปากหม้อ 1 ฟุต แล้วเทน้ำย้อมกลับลงไป ทำในลักษณะนี้หลาย ๆ ครั้ง จนน้ำครามเปลี่ยนสีจากน้ำเงินเป็นเขียวใส ใช้เวลาประมาณ 1 – 2 สัปดาห์หม้อจึงจะพร้อมย้อม ภูมิปัญญาการก่อหม้อมีลักษณะเด่นของการเรียนรู้ด้วยการสังเกตและจดจำ ทั้งในด้านวัตถุดิบที่ใช้ และภูมิปัญญาการเลือกใช้พืชในท้องถิ่นต่าง ๆ มาเป็นน้ำต่างซี้เถ้าที่เป็นวัตถุดิบด้วย

1.4 ภูมิปัญญาการย้อมคราม แตกต่างกันในแต่ละพื้นที่ การย้อมครามส่วนใหญ่เป็นหน้าที่ของผู้หญิง ภัณฑุญา จึงวิมุตติพันธ์ (Juengwimuttiphon, 2021, p.62) กล่าวว่า การย้อมสีครามนิยมย้อมกับเส้นฝ้าย เพราะฝ้ายสามารถดูดซับสีได้ดีกว่าเส้นไหม เส้นฝ้ายสามารถดูดซึมน้ำย้อมได้ดีกว่า อีกทั้งสามารถฟักเส้นใยได้นานกว่าเส้นไหม เมื่อสีครามในน้ำย้อม (indigo white) แทรกเข้าไปอยู่ภายในโครงสร้างของเส้นใยฝ้ายได้ดีเมื่อยกเส้นใยพ่นน้ำย้อม สัมผัสกับออกซิเจนในอากาศ สีครามจะถูกออกซิไดส์เป็นสีน้ำเงิน (indigo blue) เส้นใยที่ย้อมติดสีครามได้ดีจึงเป็นเส้นใยเซลลูโลสประเภทฝ้าย ก่อนย้อมต้องทำความสะอาดฝ้ายและทำให้เปียกด้วยน้ำสะอาดหรือต้มน้ำ ถ้าไม่เตรียมทำความสะอาดเส้นใยอาจทำให้เส้นใยที่ย้อมเกิดรอยด่างบางชุมชนจะมีสูตรเฉพาะของตนเอง เช่น เติมกล้วยน้ำว่าสุก มะเฟือง หรือเหล้าลงในหม้อย้อมด้วย เพื่อให้หม้อ (สุก) เร็วขึ้น หมายถึงการเติมเพื่อเตรียมหม้อให้พร้อมย้อมสี เพราะได้รสหวานจากกล้วยน้ำว่าสุก รสเปรี้ยวจากมะเฟือง รวมถึงเหล้าที่มีฤทธิ์เป็นกลางและสามารถละลายเข้ากันได้กับน้ำและตัวทำละลายอินทรีย์อื่น ๆ ในหม้อย้อม ที่จะไปช่วยให้ปฏิกิริยาการสูกเหลืองหรือความพร้อมของหม้อย้อมเร็วยิ่งขึ้น

1.5 ภูมิปัญญาการมัดหมี่คราม เป็นกระบวนการสร้างลวดลายและความงดงามให้กับผืนผ้า อีกทั้งเป็นการแสดงออกถึงความสามารถและทักษะของช่างทอ Sudarsan Behera (Behera, 2019, p.28) กล่าวว่า เทคนิคการมัดหมี่ (Ikat) เริ่มต้นจากอินเดียตะวันออกและแพร่หลายไปยังหมู่เกาะมลายู และเทคนิคดังกล่าวยังคงมีความโดดเด่นมาจนถึงทุกวันนี้ คำว่า Ikat หมายถึง พันรอบ มัดหรือมัด โดยทำให้บริเวณที่

มัดไว้เมื่อนำไปย้อมจะไม่ติดสี เทคนิคการสร้างลวดลายมัดหมี่เป็นที่นิยมอย่างแพร่หลายนับตั้งแต่อาณาจักรสุโขทัยไปจนถึงแผ่นดินใหญ่ของเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ลวดลายที่คนรุ่นก่อนสอนให้มัดหมี่หรือผูกลาย ส่วนใหญ่จะเป็นลายนาคร ลายเรขาคณิต และลายผสม โดยเฉพาะลายนาครนั้นนับว่าเป็นลวดลายที่ได้รับความนิยมมาก ลวดลายของผ้าที่ถูกถ่ายทอดมาจากบรรพบุรุษนั้นจึงมีความหมายเชิงสัญลักษณ์ ซึ่งอรไท ผลดี (Pholdi, 2004, p.38 – 40) กล่าวว่า การบูชาสัตว์ตระกูลของชนเผ่าไทส่วนใหญ่จะนับถือผ่านสายตระกูลผู้หญิง ทำให้ลายงูกลายมาเป็นสัญลักษณ์ที่สำคัญบนผืนผ้าไทโบราณ และลายงูหรือลายนาครจึงเป็นสัญลักษณ์ของความอุดมสมบูรณ์

Figure 2: Creating motif patterns using "Mudmee" by the weaving master

Source: Researcher

สมัยก่อนสังคมมักจะใช้กระบวนการขัดเกลาผู้หญิงด้วยการทอผ้า สุริยา สมุทคุปดีและพัฒนา กิตติอาษา (Samutthakhup and Kittiasa, 1993, p.80 – 83) กล่าวว่า ผู้หญิงอีสานจะแต่งงานได้ต้องทอผ้าให้เป็นอย่างน้อย 3 อย่าง ได้แก่ เสื้อดำ ตำแพร ชิ่นไหม ผู้หญิงวัยสาวจึงได้รับการสั่งสอนจากญาติผู้ใหญ่ แม่ ป้า ย่า ยายให้รู้จักการทำผ้าเหล่านี้ก่อนที่จะออกเรือนไปมีครอบครัว การมัดหมี่รวมถึงการทอผ้าจึงกลายมาเป็นกระบวนการขัดเกลาทางสังคมของผู้หญิง ลวดลายมัดหมี่แบ่งออกเป็น 5 กลุ่มได้แก่ ลวดลาย

ดอกไม้หรือพันธุ์ไม้ ลวดลายสัตว์ ลวดลายรูปทรงเรขาคณิต ลวดลายผสมผสาน และลวดลายที่มาจากศาสนา และความเชื่อดั้งเดิม สอดคล้องกับ ทรงพันธ์ วรรณมาศ (Wannamat, 1991, p.84 – 85) ที่กล่าวว่า หมี่สกลฯ เป็นหมี่ที่ชาวบ้านแถบสกลนคร นครพนม อุดรธานี เลย นิยมทำ ลักษณะโดยทั่วไปมักจะทำ ลวดลายเป็นหยักแหลม ๆ หรือเป็นลายคมฟันปลาเรียกตามภาษาถิ่นว่า “หมี่กาบ” โดยทั่วไปลวดลายลักษณะ ของหมี่แบ่งออกเป็น 4 ประเภท คือ หมี่ลายสัตว์ หมี่ลายพันธุ์ไม้ หมี่ลายสิ่งของเครื่องใช้ และหมี่ลายเบ็ดเตล็ด การมัดหมี่นิยมมัดเป็น “ลำ” แบ่งออกเป็น 2 ประเภท คือ หมี่ลวด เป็นผ้ามัดหมี่ที่มีมัดหมี่และทอด้วยลวดลาย เดียวกันตลอดทั้งผืน และหมี่คั่น เป็นผ้ามัดหมี่ที่มีมัดหมี่ทอสลับกับเส้นด้ายธรรมดาไม่มีลวดลายสลับกัน ตลอดทั้งผืน จากการสัมภาษณ์กลุ่มตัวอย่างวิจัยจากภาคสนาม พบว่า หมี่เครือ หมี่ตุ้ม หมี่กาบ หมี่กง หมี่คั่น หมี่ตา เป็นลวดลายมัดหมี่ที่นิยมมัดกัน โดยเฉพาะหมี่เครือนาค หมี่ตุ้มหมากจับ หมี่คั่น มักจะพบเกือบทุก พื้นที่ ทั้งนี้ หมี่ลายน้ำไหลเป็นมัดหมี่รูปแบบหนึ่งที่นิยมทอกันมากส่วนใหญ่ทอเป็นผ้าพันคอและผ้าคลุมไหล่

Figure 3: Tai Yor textile woven using the Mudmee technique. "Mee Mak San" consists of three motif patterns: Khor motif, Tum motif, and Tao (turtle) motif

Source: Researcher

1.6 ภูมิปัญญาการทอผ้าคราม สิ่งที่สำคัญที่สุด คือ หูก หรือ กี่ทอผ้า ซึ่งปัจจุบันมีทั้งที่แบบกระทบและที่กระตุก นับเป็นเทคโนโลยีพื้นบ้านที่ใช้ในการผลิตผ้าทอมายาวนาน นอกจากนี้ ยังมีอุปกรณ์ต่าง ๆ จำนวนมาก ได้แก่ ฟืม กง อัก หลักตืนกง หลา กระสวย หลอดปั่นฝ้าย หลักเฟือ และโนปั่นฝ้าย อุปกรณ์เหล่านี้มีความสำคัญที่ก่อให้เกิดผืนผ้า คนทอผ้าจึงจำเป็นต้องเรียนรู้การใช้อุปกรณ์เหล่านี้อย่างแม่นยำและชำนาญ การทอผ้านอกจากจะใช้องค์ความรู้และทักษะที่จำเป็นแล้ว ความอดทนก็เป็นสิ่งที่สำคัญ กล่าวคือ ถ้าไม่มีความอดทนก็จะไม่สามารถทอผ้าที่มีดหมี่ให้เป็นรูปร่างที่สวยงามได้ การทอผ้าจึงสะท้อนให้เห็นความตั้งใจของผู้ทอด้วย ดังนั้น การทอผ้าจึงนับเป็นงานที่ยากและสะท้อนบทบาทหน้าที่ที่สำคัญของผู้หญิงที่มีบทบาทของพฤติกรรมที่พึงประสงค์และการขัดเกลาทางสังคมเพื่อให้ได้รับการยอมรับต่อการมีครอบครัว ทั้งนี้ เทคนิคการทอที่นิยมกันในชุมชนของกลุ่มชนชาติไท มีทั้งที่ทอด้วย 2 ตะกอ และ 4 ตะกอ และพบเทคนิคการทอด้วยการมัดหมี่ทางเครือ รวมถึงการทอผ้าครามด้วยฟืมหน้ากว้าง 2.50 เมตร ด้วย

2. การสืบสานคุณค่าของภูมิปัญญาผ้าคราม

การสืบสานคุณค่าภูมิปัญญาผ้าครามของกลุ่มชนชาติไทในจังหวัดสกลนคร ผู้วิจัยได้นำแนวทางการสืบสานของ จารุวรรณ ธรรมวัตร (Dhammawat, 1995, p.12) และ เมธีรา ไกรนที (Krinatee, 2015, p.145) ที่กล่าวถึงการสืบสานภูมิปัญญานั้นสามารถทำได้โดย 1) การสืบสานคุณค่าของภูมิปัญญาผ้าครามโดยยึดตัวบุคคลเป็นสำคัญ จะสามารถทำได้ 2 วิธี ได้แก่ (1) การสืบสานคุณค่าภูมิปัญญาผ้าครามจากคนในชุมชน และ (2) การสืบสานคุณค่าภูมิปัญญาผ้าครามจากคนและหน่วยงานนอกชุมชน กับ 2) การสืบสานคุณค่าของภูมิปัญญาผ้าครามโดยยึดวิธีการเป็นสำคัญ สามารถทำได้ 4 วิธี ได้แก่ (1) การสืบสานคุณค่าภูมิปัญญาผ้าครามด้วยการบอกเล่าหรือบรรยาย (2) การสืบสานคุณค่าภูมิปัญญาผ้าครามด้วยการสาธิต (3) การสืบสานคุณค่าภูมิปัญญาผ้าครามด้วยการปฏิบัติจริง และ (4) การสืบสานคุณค่าภูมิปัญญาผ้าครามด้วยการจัดทำเป็นแหล่งเรียนรู้หรือสื่อการเรียนรู้ ซึ่งผลการศึกษาพบว่า

2.1 การสืบสานโดยยึดตัวบุคคลเป็นสำคัญ

การสืบสานคุณค่าของภูมิปัญญาผ้าครามโดยยึดตัวบุคคลเป็นสำคัญจำแนกได้เป็น 2 วิธี ดังนี้

2.1.1 การสืบสานโดยคนในชุมชนของจังหวัดสกลนคร จากการศึกษาทั้ง 5 ชุมชน พบว่า เนื้อหาของการสืบสานคุณค่าภูมิปัญญาผ้าครามแตกต่างกันตามพื้นที่และลักษณะเด่นของภูมินิเวศวัฒนธรรม⁹ กล่าวคือ ภูมินิเวศวัฒนธรรมที่แตกต่างกันอาจส่งผลต่อจุดเน้นของการสืบสานคุณค่าภูมิปัญญาผ้าครามที่แตกต่างกันทั้งการมัดหมี่ การย้อม การทอ การสืบสานคุณค่าภูมิปัญญาผ้าครามจากคนในชุมชนส่วนใหญ่มักจะใช้วิธีการบอกเล่า และการแนะนำให้ปฏิบัติ กล่าวได้ว่า มีการบอกหรือแนะนำให้ลูกหลานในครอบครัวได้ทำผ้าคราม หากแต่ไม่ได้ทำครบทุกกระบวนการ อาจจะทำเพียงแค่กระบวนการใดกระบวนการหนึ่ง เช่น ปั่นหลอด กวักฝ้าย หรือทอผ้าพื้นสีขาว – ผ้าพื้นสีล้วน บางครอบครัวหรือบางชุมชนที่ให้ความสำคัญกับการย้อมเส้นใยก็จะสืบสานคุณค่าของการฝีกย้อมผ้าคราม การปรุ้งหม้อคราม และการก่อหม้อครามให้ด้วย โดยวิธีการสำคัญที่สุดที่พบคือการบอก และการให้ลงมือปฏิบัติจริง

Figure 4: The process of inheritance of woven textiles with hands-on instruction from those with experience and work together
Source: Researcher

⁹ ภูมินิเวศวัฒนธรรมในบทความนี้ มีความหมายรวมถึง พื้นที่ที่สร้างปฏิสัมพันธ์กันระหว่างมนุษย์ อำนาจเหนือธรรมชาติ ธรรมชาติ และสิ่งแวดล้อม โดยพิจารณาจากภูมิปัญญาและความรู้ของกลุ่มชาติพันธุ์ที่ไม่ว่าหนึ่ง และการดำรงอยู่ของภูมินิเวศวัฒนธรรมภายใต้การเปลี่ยนแปลงของสังคมวัฒนธรรม เศรษฐกิจ และระบบนิเวศ

2.1.2 การสืบสานโดยคนหรือหน่วยงานนอกชุมชน พบว่า ทุกชุมชนต่างได้รับการสืบสานภูมิปัญญาผ้าครามจากคนนอกชุมชน เช่น จากหน่วยงานภาครัฐ หน่วยงานเอกชน และคนนอกชุมชนที่อยู่ใกล้เคียงกัน กล่าวคือ จะมีการนำเอาองค์ความรู้ใหม่มาเผยแพร่และถ่ายทอดให้กับเจ้าของภูมิปัญญาในชุมชนให้ได้รับรู้ และเกิดกระบวนการเรียนรู้องค์ความรู้เกี่ยวกับผ้าครามใหม่ เช่น การปลูกครามแบบอินทรีย์, การก่หม้อครามโดยใช้สูตรใหม่, การย้อมสีเส้นใยด้วยวัสดุต่าง ๆ, การทำความสะอาดเส้นใยก่อนนำลงไปย้อม, การมอร์แดนซ์สีก่อนย้อมและหลังย้อม, การมัดหมี่แนวใหม่, การแปรรูปผลิตภัณฑ์ผ้าทอ, การจัดจำหน่ายออนไลน์ และมักจะอยู่ในรูปแบบของการจัดอบรมเชิงปฏิบัติการ ทั้งนี้ พบว่า กลุ่มผู้ทอผ้าและกลุ่มวิสาหกิจส่วนใหญ่ก็ยังไม่ได้ละทิ้งวิธีการแบบเดิมของตนเอง แม้ว่าจะได้รับองค์ความรู้และแนวคิดใหม่จากบุคคลนอกชุมชน แต่ก็ยังคงใช้รูปแบบการผลิตผ้าครามแบบเดิม รวมทั้งปรับประยุกต์ใช้เฉพาะองค์ความรู้ที่เหมาะสมกับตนเองเท่านั้น จากการสัมภาษณ์อุไรวรรณ (U. Hankhamen, personal interview, April 18, 2022) กล่าวว่า สมัยก่อนการก่หม้อครามจะมีวัตถุดิบจำนวนมาก และกว่าจะทำให้หม้อครามพร้อมต่อการย้อมก็ลำบาก แต่เมื่อได้รับการถ่ายทอดองค์ความรู้แบบใหม่ก็สามารถทำให้ย้อมผ้าและทอดผ้าทันต่อความต้องการของลูกค้า ทั้งนี้ สมัยก่อนการเข็นฝ้ายถ้าเส้นไม่เล็กก็จะถูกตีมือ และผู้เฒ่าผู้แก่จะสอนให้เข็นฝ้ายเส้นเล็กสม่ำเสมอ แต่เมื่อได้รับความรู้เกี่ยวกับเรื่องการทำเส้นใยที่แตกต่างหลากหลายและสอดคล้องกับความต้องการของผู้บริโภคที่มีหลากหลาย ก็เปลี่ยนมาเข็นฝ้ายเส้นใหญ่สลับกับเส้นเล็กย้อมสีคราม ย้อมสีจากเปลือกไม้แล้วนำมาทอเป็นผืนผ้า โดยหน่วยงานที่เข้ามาช่วยในการสนับสนุนและเสริมองค์ความรู้ดังกล่าว ประกอบด้วย มหาวิทยาลัยราชภัฏสกลนคร มหาวิทยาลัยเทคโนโลยีราชมงคลอีสาน วิทยาเขตสกลนคร สำนักงานพัฒนาเศรษฐกิจจากฐานชีวภาพ (องค์การมหาชน) และอุตสาหกรรมภาค 5 เป็นต้น

จากที่กล่าวมาข้างต้น แสดงให้เห็นว่าการสืบสานคุณค่าของภูมิปัญญาผ้าครามโดยยึดตัวบุคคลเป็นสำคัญมีความแตกต่างกัน กล่าวคือ การสืบสานคุณค่าของภูมิปัญญาผ้าครามโดยคนในชุมชน มักจะเน้นที่กระบวนการหรือวิธีการที่ต้องการให้เกิดการเรียนรู้และการคงอยู่ของภูมิปัญญาผ้าคราม และการสืบทอดมักจะใช้วิธีการบอกเล่าและการให้ลงมือปฏิบัติจริง ส่วนการสืบสานคุณค่าของภูมิปัญญาผ้าครามโดยคนนอกและหน่วยงานนอกชุมชน มักจะเป็นการสืบสานภูมิปัญญาโดยการนำองค์ความรู้ใหม่ ๆ มาถ่ายทอดแก่คนในชุมชนและกลุ่มผู้ทอผ้าหรือกลุ่มวิสาหกิจเป็นสำคัญ กระบวนการหรือวิธีการที่ใช้ส่วนใหญ่อยู่ในรูปแบบของการอบรมเชิงปฏิบัติการเพื่อเสริมแรงการเรียนรู้

2.2 การสืบสานโดยยึดวิธีการเป็นสำคัญ

การสืบสานคุณค่าของภูมิปัญญาผ้าครามโดยยึดวิธีการเป็นสำคัญจำแนกได้เป็น 4 วิธี ดังนี้

2.2.1 การบอกเล่าหรือบรรยาย นับเป็นวิธีที่นิยมมากที่สุดในการสืบสานภูมิปัญญา กล่าวคือ เป็นวิธีการที่ผู้ถ่ายทอดภูมิปัญญาเป็นฝ่ายบอกเล่า อธิบาย หรือ ถ่ายทอดความรู้และประสบการณ์ที่สั่งสมมาของตนให้แก่ผู้รับการสืบสานภูมิปัญญาในรูปของคำพูด (verbal) จากการศึกษาวิธีการการสืบสานคุณค่าภูมิปัญญาผ้าครามด้วยการบอกเล่าของชุมชนทั้งห้าแห่ง พบว่า ผู้ที่เป็นเจ้าของภูมิปัญญามักจะบอกเล่าให้ลูกหลานของตนเองได้รับฟังเกี่ยวกับที่มา ประวัติความเป็นมา และกรรมวิธีต่าง ๆ เกี่ยวกับภูมิปัญญาผ้าคราม รวมถึงการเล่าถึงความทุกข์ยากลำบากของรุ่นพ่อแม่ปู่ย่าตายายที่ต้องฟันฝ่าอุปสรรคกว่าจะทำให้ครามและผ้าครามคงอยู่มาจนถึงปัจจุบัน จากการสัมภาษณ์ของ (K. Saengwong, personal interview, April 28, 2022) เล่าว่า สมัยก่อนมัดหมี่หัตถ์ละบาท และต้องปลูกหม่อนเลี้ยงไหมเพื่อหาเงินมาจุนเจือครอบครัว สมัยก่อนการทอผ้าไม่ค่อยมีราคา แต่ปัจจุบันนี้เมื่อเอาไหมมาย้อมกับครามก็ช่วยให้ราคาดีขึ้นมาก จำหน่ายผ้าไหมย้อมครามได้ก็เอามาจุนเจือในครอบครัว ผู้รับการสืบสานภูมิปัญญาผ้าครามเกือบทุกชุมชนตอบคล้ายคลึงกันว่า ภูมิปัญญาผ้าทอที่ได้รับมาส่วนใหญ่เกิดจากการบอกเล่าและการสอนด้วยวาจา กล่าวได้ว่า การสอนด้วยการบอกเล่าหรือบรรยายเป็นวิธีการที่แพร่หลายที่สุด

2.2.2 การปฏิบัติจริง เป็นวิธีการสืบสานที่มีความสำคัญรองลงมาจากบอกเล่าหรือบรรยาย เนื่องจากการปฏิบัติจริงเป็นส่วนที่ทำให้กระบวนการเรียนรู้เกิดขึ้นอย่างรวดเร็ว การสืบสานด้วยวิธีการดังกล่าวผู้ที่เป็นมแม่ ป้า ย่า ยาย จะฝึกให้ลูกหลานได้สัมผัสกับวัสดุหรือเครื่องมือต่าง ๆ ของผ้าทอ หลังจากนั้น จะให้ฝึกปฏิบัติด้วยการลงมือทำเองอย่างง่าย ๆ โดยใช้หลักการเบื้องต้น แล้วให้ฝึกฝนจนเกิดเป็นความชำนาญ จนสามารถทำได้เอง จากการศึกษา พบว่า มีหลายชุมชนที่ใช้วิธีการดังกล่าวควบคู่ไปกับการบอกเล่าและการสังเกต นับตั้งแต่กระบวนการอ้วฝ้าย การเข็นฝ้าย การล้อฝ้าย การปั่นหลอด การกรวักฝ้าย การคันหูก การสับหูก การมัดหมี่ การย้อมหัตถ์หมี่ จนกระทั่งการทอผ้า การสืบสานภูมิปัญญาผ่านการปฏิบัติจริงมักจะเกิดขึ้นจากคนในครอบครัวก่อน หลังจากนั้นเมื่อได้หลักการหรือวิชาแล้วก็ค่อยไปหาแนวทางอื่น ๆ เพิ่มเติม แม้ว่าจะมีการสืบสานภูมิปัญญาของผ้าครามเอาไว้จากคนรุ่นก่อน หากแต่ภูมิปัญญาผ้าครามที่ตกทอดมาอาจจะมีลักษณะแปลกใหม่ไปจากเดิม เนื่องจากเกิดขึ้นจากการฟื้นฟูใหม่ในบริบทใหม่ และเป็นการสร้างคุณค่าและความสำคัญในด้านเศรษฐกิจ

2.2.3 การสาธิต เป็นอีกหนึ่งวิธีที่พบในชุมชนต่าง ๆ โดยการสาธิตส่วนใหญ่เน้นการสาธิตให้กับบุคคลที่อยู่ภายนอกชุมชนได้รับรู้ ว่าในชุมชนมีภูมิปัญญาผ้าครามในลักษณะใด และมีวิธีการทำอย่างไร เพื่อให้ผู้ที่เข้าไปเรียนรู้ชุมชน หรือศึกษาชุมชนได้มีแนวทางในการทำความเข้าใจชุมชนที่ตนเองศึกษามากยิ่งขึ้น เช่น สาธิตการเก็บเกี่ยวคราม การหมักคราม การก่อบหม้อคราม และการย้อมคราม ที่ใช้ระยะเวลาสั้น และเกิดกระบวนการเรียนรู้ได้รวดเร็ว และผู้ที่เป็นเจ้าของภูมิปัญญาได้เกิดการถ่ายทอดจากประสบการณ์ตรง และผู้ที่ได้รับการสืบทอดจะได้เรียนรู้จากสถานการณ์จริง บทบาทหน้าที่หลักของผู้ที่ทำหน้าที่ถ่ายทอดจะต้องเตรียมพร้อมการสาธิตในระยะเวลาที่สั้น อาจจะใช้ร่วมกับการบอกเล่าหรือบรรยายด้วยก็ได้

2.2.4 จัดทำเป็นแหล่งเรียนรู้/สื่อการเรียนรู้พบว่า แหล่งเรียนรู้ที่อยู่ในชุมชนมักจะเป็นแหล่งเรียนรู้ชั่วคราว พื้นที่ส่วนใหญ่มีไว้ให้สมาชิกในกลุ่มได้มารวมตัวกันเพื่อเรียนรู้และแบ่งปันความรู้ รวมถึงการจัดอบรมต่าง ๆ แต่ภายในศูนย์ยังขาดสื่อการเรียนรู้ แหล่งเรียนรู้ในชุมชนจึงควรจะต้องมีกิจกรรมเพื่อที่จะดึงดูดความสนใจของเด็ก เยาวชน และบุคคลภายนอกให้ได้เข้ามาเก็บเกี่ยวประสบการณ์ตรงจากครูภูมิปัญญา แหล่งเรียนรู้ถ้าจะมีส่วนช่วยสร้างความสามัคคีให้เกิดในชุมชนได้ด้วย การทอผ้า จะมีการพูดคุยแลกเปลี่ยนความคิดเห็น ทั้งเล่าเรื่องราวสารทุกข์สุกดิบสู่กันฟัง ซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของการสืบสานภูมิปัญญาท้องถิ่นแบบชนบท อย่างไรก็ตาม ปรากฏการสืบสานคุณค่าภูมิปัญญาผ้าครามด้วยการจัดทำสื่อการเรียนรู้ที่อยู่ในรูปของเอกสารและสื่ออิเล็กทรอนิกส์ เช่น ชุมชนบ้านกลาง ต.ด่านม่วงคำ อ.โคกศรีสุพรรณ ที่มีเอกสารและสื่อการเรียนรู้การทอผ้าไหมย้อมคราม การเลี้ยงไหมไทยพันธุ์พื้นบ้านเพื่อการเรียนรู้ภูมิปัญญาผ้าทอชุมชนบ้านกุดแฮด ต.กุดบาก, ชุมชนบ้านเชิงดอย ต.นาม่อง อ.กุดบาก ก็มีสื่อเพื่อการเรียนรู้การสืบสานภูมิปัญญาที่อยู่ในรูปแบบของสื่ออิเล็กทรอนิกส์

บทสรุปและอภิปรายผล

ส่วนท้ายของบทความแบ่งเป็น 3 ตอน ประกอบด้วย การสรุปผลการศึกษา การอภิปรายผลการศึกษา และข้อเสนอแนะ ดังนี้

1.สรุปผลการศึกษา

จากการวิเคราะห์คุณค่าภูมิปัญญาผ้าครามของกลุ่มชนชาติไทในจังหวัดสกลนคร และวิเคราะห์แนวทางการสืบสานภูมิปัญญาผ้าครามของกลุ่มชนชาติไทในจังหวัดสกลนคร สามารถสรุปได้ว่า ภูมิปัญญาผ้าครามประกอบขึ้นด้วยหลายส่วน ได้แก่ ภูมิปัญญาของการปลูกคราม, การทำเนื้อคราม, การก่หม้อคราม, การย้อมคราม, การมัดหมี่คราม และการทอผ้าคราม ซึ่งภูมิปัญญาเหล่านี้ปรากฏการสืบทอดและปฏิบัติอยู่ในชุมชนหลายแห่งของจังหวัดสกลนคร โดยเฉพาะชุมชนที่เป็นกลุ่มชนชาติไท ทั้งชาวย้าย, ชาวญ้อ, ชาวไท – ลาว, ชาวกะเลิง และชาวผู้ไท ซึ่งมีภูมินิเวศวัฒนธรรมแตกต่างกัน ทำให้มีการสืบสานภูมิปัญญาผ้าครามเฉพาะตัว ตามที่บรรพบุรุษได้วางแนวทางมาและมีการปรับประสานกับยุคสมัยเพื่อตอบสนองต่อความต้องการของตลาด วัตถุประสงค์ที่สำคัญของชุมชนครามทุกแห่ง จึงประกอบไปด้วย คราม เส้นใย วัตถุประสงค์การย้อม อุปกรณ์ทอผ้า และภูมิปัญญาผ้าครามที่ได้สืบสานมายังคนรุ่นหลังให้ได้ใช้เป็นวิชาเพื่อประกอบสร้างอาชีพและสร้างมูลค่าให้กับคนในชุมชนได้อย่างมั่นคง

ทั้งนี้ ยังพบว่าชุมชนทั้งห้าแห่งที่มีภูมิปัญญาผ้าครามเหล่านี้มีการสืบสานคุณค่าภูมิปัญญาได้อย่างน่าสนใจ กล่าวคือ มีวิธีการสืบสานคุณค่าของภูมิปัญญาผ้าครามโดยยึดตัวบุคคลเป็นสำคัญ โดยมี 2 วิธี คือ (1) การสืบสานคุณค่าภูมิปัญญาผ้าครามจากคนในชุมชนเพื่อให้เกิดการเรียนรู้ในชุมชนตนเอง และ (2) การสืบสานคุณค่าภูมิปัญญาผ้าครามจากคนและหน่วยงานนอกชุมชนที่จะเข้ามาเสริมแรงองค์ความรู้เกี่ยวกับภูมิปัญญาครามและการขับเคลื่อนเพื่อการพัฒนา ส่วนการสืบสานคุณค่าของภูมิปัญญาผ้าครามโดยยึดวิธีการเป็นสำคัญนั้น นิยมปฏิบัติอยู่ 4 วิธี คือ (1) การสืบสานคุณค่าภูมิปัญญาผ้าครามด้วยการบอกเล่าหรือบรรยาย (2) การสืบสานคุณค่าภูมิปัญญาผ้าครามด้วยการสาธิต (3) การสืบสานคุณค่าภูมิปัญญาผ้าครามด้วยการปฏิบัติจริง และ (4) การสืบสานคุณค่าภูมิปัญญาผ้าครามด้วยการจัดทำเป็นแหล่งเรียนรู้หรือสื่อการเรียนรู้

2. การอภิปรายผลการศึกษา

ผลการศึกษาสามารถนำมาอภิปรายผลเกี่ยวกับการสืบสานคุณค่าของภูมิปัญญาผ้าครามของกลุ่มชนชาติไทในจังหวัดสกลนครได้ดังนี้ การสืบสานคุณค่าภูมิปัญญาผ้าครามสอดคล้องกับแนวคิดของการพัฒนามนุษย์ของแนดเลอร์และวิกส์ (Nadler and Wiggs, 1989, p.3 – 4) ที่ได้ให้ข้อเสนอแนะว่า การฝึกอบรม การให้การศึกษาและการพัฒนาบุคคลเป็นกระบวนการเรียนรู้ที่สร้างและหล่อหลอมจากประสบการณ์ตรง ซึ่งผู้เรียนจะเกิดประสบการณ์จริงจากการเรียนรู้ในสภาพแวดล้อมจริงและนำไปสู่ความยั่งยืน โดยการเรียนรู้เพื่อสืบสานภูมิปัญญาผ้าครามส่วนใหญ่แล้วเป็นกระบวนการเรียนรู้จากสภาพจริงและประสบการณ์ตรงของครูภูมิปัญญาคราม ทั้งนี้ วิธีการที่ใช้ในการสืบสานภูมิปัญญาผ้าครามนั้นมีหลากหลาย แต่วิธีที่ได้รับความนิยมมากที่สุดและใช้มากที่สุด คือ การสืบสานคุณค่าด้วยการบอกเล่าและบรรยาย รวมถึงการลงมือปฏิบัติ ซึ่งสอดคล้องกับอรรถิชา ทศตา (Tossata, 2017, p.121 – 122) ที่กล่าวว่า เทคนิคการถ่ายทอดภูมิปัญญาการทอผ้าถ่ายทอดได้หลายทาง อาทิ การสาธิต การปฏิบัติจริง การบอกเล่า การพูดคุยแลกเปลี่ยนเรียนรู้เพื่อสร้างการเรียนรู้ร่วมกัน ซึ่งฉัตรทิพย์ นาถสุภาและพรวิไล เลิศวิชาก็ได้เสนอไว้อย่างสอดคล้องกันว่า (Natsupha and Lertwicha, 1998, p.69 – 72) ที่กล่าวว่า การถ่ายทอดภูมิปัญญาผ่านการปฏิบัติจริงจะช่วยให้ลูกหลานที่อยู่ในชุมชนเห็นโอกาสในการนำภูมิปัญญาไปสู่การประกอบอาชีพ รวมถึงการสร้างมูลค่าทางเศรษฐกิจให้ชุมชน

3. ข้อเสนอแนะ

การศึกษาครั้งนี้ ปรากฏข้อเสนอแนะ ดังนี้

3.1 ข้อเสนอจากการศึกษา

3.1.1 ควรมีการส่งเสริมการสร้างตระหนักรู้ในการสืบสานภูมิปัญญาของผ้าครามในพื้นที่สาธารณะ เพื่อที่จะช่วยให้ชุมชนได้มีแนวทางในการจัดการภูมิปัญญา การสืบสาน การส่งต่อไปยังคนรุ่นหลังได้อย่างมีประสิทธิภาพ

3.1.2 ควรมีการระดมความคิดเห็นจากคนทำครามและชุมชนครามในพื้นที่ระดับจังหวัดเพื่อประกาศเป็นพื้นที่ของการขึ้นทะเบียนมรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรมของผ้าคราม และประดิษฐ์สร้าง “บุญคราม” ในระดับพื้นที่เพื่อให้เป็นพื้นที่ของการแบ่งปัน สร้างสรรค์ และเรียนรู้ภูมิปัญญาครามที่ยั่งยืน

3.2 ข้อเสนอแนะเชิงนโยบาย

ควรมีการกำหนดบทบาทหรือนโยบายจากภาครัฐหรือภาคส่วนที่เกี่ยวข้องให้ชัดเจนในด้านการสนับสนุน ส่งเสริม หรือยกระดับ และพัฒนาชุมชนผ้าครามในด้านการตระหนักรู้คุณค่าเพื่อประสิทธิภาพและประสิทธิผลในการพัฒนาคุณภาพชีวิตของคนในชุมชนผ้าคราม

References

- Behera, S. (2019). An insight in to the ikat technology in India: Ancient to modern era. *Journal of Polymer and Textile Engineering*, 6(1), 28–51.
- Chansoon, S. (1990). “What is local wisdom?”. *kan sammana thang wichakan rueang phumpanya chaoban* [Seminar on local wisdom]. Bangkok: Kurusapha Press.
- Dhammawat, J. (1995). *Wikhro phumpanya isan* [An analysis of isan wisdom]. Ubon Ratchathani: Siridham.
- Jitrojanaruk, A. (2014). *Transmission Guidelines of the Value of Thai Architectural Identity*. [Doctoral dissertation, Chulalongkorn University]. <http://cuir.car.chula.ac.th/handle/123456789/45411>.
- Jungvimutipan, K. (2021). The Integration of Cultural Dimensions into the Development of Indigo-dyed Cotton Products by Villagers of Kanpalan Village. *Academic Journal of Architecture Khon Kaen University*, 9(1), 61–68.
- Khemmajaridhera. (1970). *PrayaKhamkong Son Phrai* [Phaya Khamkong's Disciplines]. Maha Sarakham: Northeastern Folk Literature Conservation Centre.
- Krainatee, M., Chaivijarnand, S., Khaenamkhaew, D. (2018). Folk wisdom of using hunting tools to catch wild animals in the forests of Phrom Khiri District, Nakhon Si Thammarat Province. *Narkbhut Paritat Journal*, 10(1), 140–149.
- Leesuwan, V. (2010). Folk Handicrafts: Local Identity. *Silpakorn University Journal*, 30(1), 163–182.
- Nadler, L. & Wiggs, G.D. (1989). *Developing human resource*. California: Jossey-Bass Press.

- Nartsupha, C. & Lertwicha, P. (1998). *Watthanatham muban thai* [The Thai village economy in the past]. (2nd ed.). Bangkok: Sangsan.
- Office of the National Education Commission. (1998). *Tua bongchi kanriankanson thi nen phurian pen sunklang* [Indicator of student-centered teaching and learning]. Bangkok: Teaching and Learning Quality Education Center.
- Onamornrat, R. (2013). *Guidelines of wisdom and value transmission of Thai benjarong ceramics*. [Doctoral dissertation, Chulalongkorn University]. <http://cuir.car.chula.ac.th/handle/123456789/43623>.
- Pholdi, O. (2004). Floral patterns in ancient Thai textiles. *Domethat Library Journal*, 25(2), 35–54.
- Phuphan Royal Development Study Centre, Sakon Nakhon Province. (2012). *Kan phalit pha yom khram* [Indigo-dyed textile production]. (2nd ed.). Bangkok: Office of the Royal Development Projects Board (ORDPB).
- Samutthakhupti, S. and Kitti A-sa, P. (1993). *Hit ban khong mueang* [Isan culture and society: A reader in cultural anthropology]. Nakhon Ratchasima: Institute of Social Technology, Suranaree University of Technology Press.
- Saithong, A. (2002). *Khram lae phalittaphan khram* [Indigo and indigo dyed products]. Sakon Nakhon: Sakon Nakhon Rajabhat University Press.
- Srisamran, J. (2015). *Khrongkan wichai lae phatthana kan phalit khram phuentshi changwat Sakon Nakhon* [Research and development on indigo in Sakon Nakhon province]. Bangkok: Department of Agriculture.

- Sirasunthorn, P. (2009). *Chumchon patibatkan dan kan rianru : naeokhit theknik lae Krabuankan* [Community of practice (COP): concepts, techniques and processes]. Bangkok: Chulalongkorn University Press.
- Tossata, O. (2017). The transfer of local wisdom on silk weaving, Ban Khwao District, Chaiyaphum Province. *Journal of Nakhon Ratchasima College*, 11(1), 117–128.
- Wasi, P. (1990). *Kan sang khlang phumpanya phuea kansueksa nai kan sammana wichakan nueang nai ngan watthanatham* [Creating a knowledge bank for education in the academic seminar on the basic culture of local wisdom]. Bangkok: Office of the National Culture Commission.
- Wannamat, S. (1991). *Pha Thai Lai Isan* [Thai textile and isan motifs]. Bangkok: Odeonstore.
- Wiwacharn, P. (2015). *Growing indigo (Indigofera tinctoria L.) in mulberry fields with intercropping system for enhanced income of sericulture's farmers in Sakon Nakhon Province*. Proceedings of 53rd Kasetsart University Annual Conference: Science, Genetic, Agroindustry, Natural Resources and Environment.

ภาคผนวก

ภาพที่ 1: การผลิตเนื้อครามของชุมชนบนเทือกเขาภูพาน

ภาพที่ 2: การสร้างลวดลายผ้าทอด้วยการมัดหมี่โดยช่างมัดหมี่ผู้ที่มีความชำนาญ

ภาพที่ 3: ผ้าทอของชาวญ้อที่ใช้เทคนิคการมัดหมี่ “หมี่หมากสำน”
ที่รวม 3 ลวดลายหมี่บนผืนผ้า ประกอบด้วย ลายขอ ลายตุ้ม และลายเต่า

ภาพที่ 4: กระบวนการถ่ายทอดและสืบทอดภูมิปัญญาผ้าทอด้วยการบอกและลงมือปฏิบัติร่วมกัน

รายการอ้างอิงภาษาไทย

- จันทร์สุรย์, สามารถ. (2533). “ภูมิปัญญาท้องถิ่นคืออะไร”. *การสัมมนาทางวิชาการเรื่องภูมิปัญญาชาวบ้าน*. กรุงเทพฯ: ศูนย์สาธิตผ้าทอ.
- ธรรมวัตร, จารุวรรณ. (2538). *วิเคราะห์ภูมิปัญญาอีสาน*. อุบลราชธานี: สิริธรรม.
- จิตรโรจนรักษ์, อธิยานันท์. (2557). *แนวทางการสืบสานคุณค่าของอัตลักษณ์สถาปัตยกรรมไทย*. [วิทยานิพนธ์ดุสิตบัณฑิต, จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย]. <http://cuir.car.chula.ac.th/handle/123456789/45411>.
- จึงวิมุตติพันธ์, กัญญา. (2553). การประยุกต์มิติทางวัฒนธรรมเพื่อการพัฒนาการออกแบบผลิตภัณฑ์ผ้าฝ้ายย้อมครามบ้านคันพะลาน ต.พะลาน อ.นาตาล จ.อุบลราชธานี. *วารสารวิชาการ คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยขอนแก่น*, 9(1), 61–68.
- เขมจารีเถระ, พระอริยานุวัตร. (2513). *พญาคำทอง (สอนไพร่)*. มหาสารคาม: ศูนย์อนุรักษ์วรรณคดีภาคตะวันออกเฉียงเหนือ.
- ไกรนที, เมธีรา. (2558). การศึกษารวบรวมองค์ความรู้ของภูมิปัญญาท้องถิ่นในการจับสัตว์ป่า กรณีศึกษาภูมิปัญญาการใช้เครื่องมือจับสัตว์ในพื้นป่าพรหมคีรี จ.นครศรีธรรมราช. *วารสารนาบุญปริทัศน์*, 10(1), 140–149.
- ลีสุวรรณ, วิบูลย์. (2553). ศิลปหัตถกรรมพื้นบ้าน : เอกลักษณะเฉพาะถิ่น. *วารสารมหาวิทยาลัยศิลปากร ฉบับภาษาไทย*, (1), 163–182.
- นางสุภา, ฉัตรทิพย์ และเลิศวิภา, พรพิไล. (2541). *วัฒนธรรมหมู่บ้านไทย*. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพฯ: สร้างสรรค์.
- อรอมรัตน์, รสรินทร์. (2556). *แนวทางการถ่ายทอดภูมิปัญญาและคุณค่าของเครื่องถ้วยเบญจรงค์ไทย*. [วิทยานิพนธ์ดุสิตบัณฑิต, จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย]. <http://cuir.car.chula.ac.th/handle/123456789/43623>.

คณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ, สำนักงาน. (2541). *ตัวบ่งชี้การเรียนรู้การสอนที่เน้นผู้เรียนเป็นศูนย์กลาง*. กรุงเทพฯ: สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาขั้นพื้นฐาน.

ผลดี, อรไท. (2547). สวดลายพรรณพฤกษาในผ้าไทโบราณ. *วารสารโดมทัศน์*, 25(2), 35–54.

ศูนย์ศึกษาการพัฒนาภูพานอันเนื่องมาจากพระราชดำริ จังหวัดสกลนคร. (2555). *การผลิตผ้าย้อมคราม*. กรุงเทพฯ: สำนักงานคณะกรรมการพิเศษเพื่อประสานงานโครงการอันเนื่องมาจากพระราชดำริ (กปร.).

สมุทคุปต์, สุริยา. และ กิตติอาษา, พัฒนา. (บรรณาธิการ). (2536). *ฮัตบ้านคองเมือง*. นครราชสีมา: มหาวิทยาลัยเทคโนโลยีสุรนารี.

สายทอง, อนุรัตน์. (2545). *ครามและผลิตภัณฑ์คราม*. สกลนคร: มหาวิทยาลัยราชภัฏสกลนคร.

ศรีสำราญ, จุฑามาส. (2558). *โครงการวิจัยและพัฒนาการผลิตครามพื้นที่จังหวัดสกลนคร*. กรุงเทพฯ: กรมวิชาการเกษตร.

สิรสุนทร, พชรินทร์. (2552). *ชุมชนปฏิบัติการด้านการเรียนรู้: แนวคิด เทคนิค และกระบวนการ*. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

ทศดา, อรณิชา, ใจอดทน, สุกัญญา และใจอดทน, จันทรจิรา. (2560). การถ่ายทอดภูมิปัญญาพื้นบ้านในการทอผ้าไหม อำเภอบ้านเขว้า จ.ชัยภูมิ. *วารสารวิจัยวิทยาลัยนครราชสีมา*, 11(1), 117–128.

วะสี, ประเวศ. (2533). *การสร้างคลังภูมิปัญญาเพื่อการศึกษาในการสัมมนาวิชาการเนื่องในงานวันวัฒนธรรมพื้นฐานเรื่องภูมิปัญญาชาวบ้าน*. กรุงเทพฯ: สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ.

วรรณมาศ, ทรงพันธ์. (2534). *ผ้าไทยลายอีสาน*. กรุงเทพฯ: โอเดียนสโตร์.

วิวาจารย์, พุทธพร. บุญมัน, สิทธิชัย. โยวะบุตร, เพ็ชรรัตน์. แสงศิริ, ชลธิรา และขจรผล, ธนพร. (2558). *การปลูกครามแซมหม่อนเพื่อเพิ่มรายได้เกษตรกรผู้ปลูกหม่อนเลี้ยงไหมในจังหวัดสกลนคร*. การประชุมวิชาการครั้งที่ 53 มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์, 3 – 6 กุมภาพันธ์, 83–90.